

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA XOR SAN'ATINING RIVOJLANISHI

Kamalova Gulmaryam

*O'zbekiston davlat konservatoriyasining
Nukus filiali katta o'qituvchisi*

Ko'zibayeva Mahinur Hamroyevna

*O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi
Nukus filiali "Umumiy kasbiy va ijtimoiy
fanlar" kafedrasida Akademik Xor
dirijorligi 4-kurs talabasi*

Annotatsiya: Xor ijrochiligi hozirgi kunda keng tarqalgan asl xalq san'ati turlaridan biridir. Jamoa ijrochiligi insonlarda chuqur estetik zavq uyg'otibgina qolmay, ularni jipslashtiradi, jamoa bo'lib birlashishga olib keladi hamda ma'naviy saviyasini, badiiy didini o'stirishga yordam beradi. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida xor San'atining rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan bo'lib, fikr va takliflar ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Xor, dirijor, musiqa, madaniyat, san'at, ma'naviyat, kompozitor, xor dirijorligi, simfonik orkestr, xor janri, solist.

Jamiyat man'aviyatini yuksaltirish - davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Man'aviyat esa uzluksiz, harakatdagi jarayon. San'atga aloqador boyliklar ma'naviy boylikni tashkil etadi. Inson man'aviyatini oshirish uchun esa San'at va madaniyatning roli kattadir. Zero, muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoev aytganlaridek, "Musiqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi" [1].

Markaziy Osiyo xalqlari davr taqozosi bilan, madaniyatlar yaqinlashuvi tufayli xor ijrochiligi San'atidan ham bahramand bo'ldilar. Ular tarixan shakllangan o'z professional xor madaniyatiga ega bo'lmasada, jamoa bo'lib kuylash, xalqning turmush tarzi, hayoti, mehnat faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan azaliy qo'shiqlariga, musiqiy merosiga ega bo'lgan.

Turli ko'rinishdagi jamoa bo'lib kuylash jarayoni o'zbek folklorida ayrim janrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Xor sa'natining birinchi pog'onasi sifatida - qo'shiq va raqsning bir-biriga uyg'unlashib, alla janrining paydo bo'lishini hisoblash mumkindir. Qo'shiqning asosiy matnini yallachi raqs bilan birgalikda ijro eta boshlaydi, naqarotni esa bir ovozda bo'lsada kichik ashulachilar guruhi jo'r bo'lib ijro etadi. Shuningdek, jamoa bo'lib ijro etish darvishlar xonishlarida ham ko'rinadi. Erkaklarning zikr aytishlari ham bunga yorqin misoldir. Asrlar davomida to'plangan ko'hna meros - «Shashmaqom»ning vokal qismlaridagi taronalar ham xonandalar

ansambli tomonidan ijro etilib kelgan. Jumladan, o'zbek folklor qo'shiqlari va maqomlardagi jamoa bo'lib kuylash kelajakda Markaziy Osiyo xalqlari orasida xor San'ati rivojida katta zamin bo'la olgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida asta-sekin musiqasevarlar jamiyatlari o'z faoliyatlarini boshlagan. Bunday jamiyatlardan – «Lira» deb nomlangan xor jamiyati kapelmeysteri V.Leysek tomonidan tashkil etilib, mahalliy xalqlarni yangi San'at turiga qiziqtirgan. Bu jamiyatning faoliyati ta'sirida turmush sharoiti, hayot tarzida o'zgarishlar ro'y berdi. Dunyo madaniyatiga bo'lgan qiziqish tobora avj olib bordi. V.Leysek uyushtirgan konsertlarda jahon tan olgan kompozitorlar – Meyerber, J.Verdi, M.Glinka va A.Dargomijskiy kabilarning operalaridan xorlar birinchi bor ijro etilgan va tinglovchilarda katta taassurot qoldirgan. Ko'plab qadimiy musiqiy folklor namunalari ilgari ham allomalarimiz tomonidan tadqiq etilganligi barchaga ma'lum. Ijod namunalari ko'proq yilning ma'lum bir kunlari, ya'ni marosimlari bilan bog'liq bo'lgan. Misol sifatida o'zbek xalqining ijodiyotini keltirish mumkin. «Lola bayrami», mehnat qo'shiqlaridan – «Xashar», «Paxta teradi», «Suz xotin», to'y marosim qo'shiqlari – «Yor-yor», «O'lan», bolalar ijro etadigan – «Boychechak», «Ramazon qo'shiqlari», «Laylak keldi», «Oftob chiqdi», «Choriy chambar» va shunga o'xshash turli mavzulardagi qo'shiqlarni xor ijrochiligi shaklida ko'rish mumkin. Ular faqat tabiat qo'ynida, aniq bir marosimlarda o'z-o'zidan ijro etilgan. Bizning tushunchamizdagi dirijorlarda ehtiyoj bo'lmagan. Xor ijrochiligi sahna sharoitiga ko'chgandan so'ng rahbar boshqarib borishi lozimdir.

1918-yilda Xalq konservatoriyasi ochilishi xor San'ati targ'ibotida muhim rol o'ynaydi. Toshkent shahrida birinchi bo'lib jonkuyar ustoz, izlanuvchan inson, ma'rifatparvar Ali Ardobus Ibrohimov rahbarligidagi oltmishta o'zbek og'il bolalaridan tashkil topgan maktab teatr jamoasi tuzildi. V.Sakovich tashkil etgan «Zebbiniso», Sh.Shoumarovning «Namuna» va S.Yenikeyevaning o'zbek qizlar xor jamoalari tuzilishi ham xor ijrochiligi ommaviylashishida munosib o'rin tutgan. 1936-yilda O'zbekistonda birinchi xor kapellasi tuzilgan va unga M.Lepexin rahbarlik qilgan. Dastlabki konsert dasturi xalqaro miqyosda, xususan, Moskvada bo'lib o'tgan O'zbekiston adabiyoti va San'ati kunlarida namoyish etilib, keng tinglovchilar olqishiga sazovor bo'lgan. Shu yo'sinda Respublika teatrlarida, harbiy okruglarda, o'rta maktablarda, o'quvchilar saroylarida xor jamoalari tuzilishi avj oldi [2]. O'zbekistonda xor ijrochiligini yuqori darajaga ko'tarish uchun yana bir muhim vazifani amalga oshirish joiz edi. Bu kadrlar tayyorlash ishi bo'lib, Toshkent davlat konservatoriyasida (hozirgi – O'zbekiston davlat konservatoriyasi) 1943-yildan boshlab xor dirijorlari tayyorlana boshlandi. Xuddi shu jarayon Markaziy Osiyoning

boshqa mamlakatlarida ham amalga oshirildi. Tayyorlanayotgan kadrlar oldiga asosiy vazifa qilib, xor ijrochiligida professionallik nuqtai nazaridan yuqori madaniyatga erishish, repertuar siyosatini olib borish yo'llari, targ'ibot usullarini o'zlashtirish belgilandi. Dastlabki tayyorlangan mutaxassislar (R.Xublarov, Ye.Gudkova, A.Vasilyeva, E.Melik-Karamyan, M.Subayeva kabilar) va kompozitorlar (Muxtor Ashrafiy, Tolibjon Sodiqov, Mutavakkil Burhonov, Sharif Ramazonov, Botir Umidjonov kabilar) yurtimizda xor San'atining yangi bosqichda shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadilar.

Turli ko'rinishdagi jamoa bo'lib kuylash jarayoni o'zbek folklorida ayrim janrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Xor sa'natining birinchi pog'onasi sifatida – qo'shiq va raqsning bir-biriga uyg'unlashib, alla janrining paydo bo'lishini hisoblash mumkindir. Qo'shiqning asosiy matnini yallachi raqs bilan birgalikda ijro eta boshlaydi, naqarotni esa bir ovozda bo'lsa da kichik ashulachilar guruhi jo'r bo'lib ijro etadi. Shuningdek, jamoa bo'lib ijro etish darvishlar xonishlarida ham ko'rinadi. Erkaklarning zikr aytishlari ham bunga yorqin misoldir. Asrlar davomida to'plangan ko'hna meros – «Shashmaqom»ning vokal qismlaridagi taronalar ham xonandalar ansambli tomonidan ijro etilib kelgan. Jumladan, o'zbek folklor qo'shiqlari va maqomlardagi jamoa bo'lib kuylash kelajakda Markaziy Osiyo xalqlari orasida xor San'ati rivojida katta zamin bo'la olgan. O'zbekiston hududida XX asrning boshlarida teatr guruhlari tuzilib, tomoshalar vaqtida spektakl mazmun-mohiyatidan kelib chiqib jo'rlikda ijro etiladigan qo'shiq va ashulalar xor ijrochiligi asta-sekin o'zbek xalqiga singib borayotganligidan dalolat bo'lgan. Tinglovchilarda kuyga solingan va birgalikda kuylangan matnlar katta taassurot qoldirgan, yuraklarni larzaga slogan. Professional xor ijrochiligida milliylikni saqlab qolish maqsadida O'zbekiston teleradiosi qoshida ham 1960-yili xor jamoasi tashkil etildi. Unga atoqli dirijor, iste'dodli kompozitor, xor musiqasi bilimdoni, O'zbekiston xalq artisti Botir Umidjonov rahbar etib tayinlangan. U nafaqat rahbar edi, balki jamoaning dastur yaratuvchisi ham edi. Istiqbolli reja asosida ko'p yillar jamoaga beminnat rahbarlik qilgan. Jamoasi «ijodiy laboratoriya»ga aylangan bu zahmatkash ijodkor yuzlab xalq qo'shiqlarini qayta ishlab, yangi, original asarlarni yaratib xor San'atini xalqimizga manzur eta oldi. «Diliman», «Qaro soch», «Ililla yor», «Og'or dorom», «Gal bari», «Chamanda gul», original asarlar – «Dilbarume» xor syuitasi, «Segoh», «Chorgoh», «O'zgancho» kabilar uning qalamiga mansub. Professional xor ijrochiligi O'zbekistonda XX asrning 70-yillarida to'la shakllandi, deb ishonch bilan ta'kidlash mumkin [3]. Shu qisqa davr mobaynida yangi San'at turi, uning ijrochiligi milliy

ijodkorlar va ijrochilar tomonidan o'zlashtirildi. Endi mutasaddilar oldida jahonni zabt etish borasida yangi maqsad va vazifalar turardi.

Hozirda musiqa ijrochiligi yuksaldi, zamonaviy mualliflar yaratayotgan partituralar ham o'ta murakkablashdi. Bularning barchasi dirijyordan yuqori mehnat samaradorligini qisqa vaqt ichida asar ustida ishlay bilishni talab qiladi. Bizning fikrimizcha, dirijyorlik texnikasi — avvalo dirijyor tomonidan uning qo'llari harakatlari yordamida ijro etilayotgan musiqani talqin etishdir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkin, xor ijrochiligi hozirgi kunda keng tarqalgan asl xalq San'ati turlaridan biridir. Jamoa ijrochiligi insonlarda chuqur estetik zavq uyg'otibgina qolmay, ularni jipslashtiradi, jamoa bo'lib birlashishga olib keladi hamda ma'naviy saviyasini, badiiy didini o'stirishga yordam beradi. U insonning eng yaxshi his-tuyg'ularini uyg'otib, hayajonlantirish, qiziqtirish xususiyatiga ega. Shu sababdan xor ishtirokchilari bilan bir qatorda tinglovchilarning ham badiiy-g'oyaviy tarbiyalanishidagi roli juda katta. Yosh avlodni kamolot sari yetaklashda tarbiyaning ko'plab omillari qatorida musiqa alohida o'rin tutadi. Musiqa o'zining betakror tabiati bilan yoshlarning ma'naviy dunyosiga katta ta'sir etish kuchiga ega. Zero kuy va ohang ta'sirida kishida hissiyot olamining o'sishi, idrok va tafakkurning shakllanishi, ezgulikka intilish kurtaklarini barg yozishi, go'zallikni sevish, ona tabiatni asrash, jonajon Vatan ravnaqi uchun xizmat qilish istagining tobora ortib borishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent - 2017y.
2. Samarin V.A. Xorovedenie: Uchebnoe posobie. M., 1998.
3. Mamirov Q. Qo'shiqlar, xor asarlari. O'quv qo'llanma. T., 2006.
4. V.P. Ocherki istorii russkoy xorovoy kultura vtoroy polovino XVII - nachala XX veka. - M., 1985.
5. Sharafiyeva N. Xorshunoslik. T.1987.
6. Ukolova L.I. Dirijirovanie. - M.: Gumanitarno-izdatelskiy sentr. 2003.
7. Samarin V.A. Xorovedenie i xorovaya aranjirovka. Moskva 2007.